

Людмила Воротняк

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов,

Гуманітарно-педагогічна академія, м. Хмельницький

<https://orcid.org/0000-0002-9266-9101>

LVorotniak@gmail.com

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК НЕВЕРБАЛЬНОЇ ПЕРЕДАЧІ ІНФОРМАЦІЇ В ПРОЦЕСІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У МАГІСТРІВ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті розглядаються особливості невербального спілкування та його роль в контексті міжкультурної комунікації. Виявлено, що процеси глобалізації і інтеграції у світі та пов'язані з ними кардинальні соціально-економічні трансформації в українському суспільстві зумовлюють необхідність реформування іншомовної підготовки магістрів педагогічних закладах вищої освіти.

Наведена класифікація невербальних засобів спілкування за Ф. С. Бацевичем (акустичні, оптичні, тактильно-кінестезичні, ольфакторні, темпоральні) та розглянуто деякі елементи з цих груп. Ядром невербальної семіотики вважають просодіку, кінетику і проксеміку.

Визначено і проаналізовано такі параметри невербального спілкування, як пара-мова, кінезис, часова та просторова організація та наведено приклади. Проаналізовано універсальні та національні невербальні засоби спілкування.

Виявлено, що важливим моментом у процесі навчання міжкультурної комунікації є поняття «культурної» особистості, що несе в собі не тільки особливості своєї етнічної культури, а є здатною адекватно реагувати на прояви іншої культури.

У контексті дослідження виявлено нагальну необхідність у всебічному аналізі невербальної поведінки, як невід'ємного компонента процесу спілкування. Доведено, що взаємодія між людьми потребує численних форм невербальної комунікації – обміну інформацією через зміни виразу обличчя, жести та рухи тіла. Використання невербальних засобів у спілкуванні має загальнолюдські характеристики.

У статті проаналізовано методи, які дають змогу поглибити знання магістрів про особливості вербальної та невербальної поведінки представників різних культур, культурні події та явища народів світу, розвинути комунікативні навички магістрів, вміння знаходити та виділяти необхідну інформацію.

Ключові слова: навички; міжкультурна комунікація; невербальне спілкування; невербальна передача інформації; магістри.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Зв'язки між представниками різних культур та прагнення країн до співробітництва в усіх сферах життя набувають особливого значення у сучасних умовах трансформації суспільства та модернізації культури. Міжкультурна комунікація – це процес взаємозв'язку і взаємодії представників різних спільнот, під час якого відбувається обмін інформацією,

досвідом, духовними цінностями різних типів культур. Багато лінгвістичних та соціально-економічних факторів, а саме: вплив зростання імміграції на всі сфери життя певної країни; вплив соціального контексту на використання мови; важливість вивчення невербальних аспектів комунікації, підняли вивчення комунікації між культурами різних країн на високий інтернаціональний рівень [1].

Міжкультурна комунікація є поліфункціональним явищем, що включає, з одного боку, знання норм, принципів комунікативної поведінки в іншому соціокультурному середовищі, уміння переводити їх у площину міжкультурних відносин, з іншого, формування специфічних якостей, здатності до емпатії та самооцінки. Саме освіта, і передусім, мовна освіта розглядається при цьому як фундамент формування здатності суб'єктів суспільного простору до міжкультурної взаємодії на принципах демократії, рівних прав та можливостей.

На думку М. Беннетта, на сучасному етапі актуалізується розвиток інтеркультурної сензитивності молоді, або здатності до розпізнавання відмінностей між культурами в їхньому сприйнятті світу та терпимого ставлення до особливостей «чужої культури» [2, с. 28–30].

Пріоритетне місце серед досліджень проблем комунікації займає вивчення специфіки мовної і мовленнєвої поведінки людини. Вербальні компоненти відіграють провідну роль у міжособистісному спілкуванні, оскільки саме вони є основними носіями значень повідомлень. Цілком природним, таким чином, є той факт, що ця складова комунікативного акту є більш ґрунтовно дослідженою. Водночас дослідники стверджують, що частка невербальних сигналів у міжособистісному спілкуванні становить 60 % – 80 % що доводить важливість дослідження елементів інших семіотичних систем [3], [4].

Отже, варто наголосити на необхідності у всебічному аналізі невербальної поведінки, як невід'ємного компонента процесу спілкування. Взаємодія між людьми потребує численних форм невербальної комунікації – обміну інформацією через зміни виразу обличчя, жести та рухи тіла. Використання невербальних засобів у спілкуванні має загальнолюдські характеристики.

Проте альтернативно існує інша невербальна поведінка – «культурна», яка притаманна окремому народу чи етнічній групі й обумовлена культурними традиціями та національним характером. Подібність або відмінність моральних, етичних вимірів, звичаїв, мовних і немовних стандартів може призвести до багатьох проблем у міжкультурній комунікації.

Таким чином, метою навчання іноземним мовам вже не може бути лише передача лінгвістичних знань, умінь і навичок. Центральне місце в педагогічному процесі поступово займає розвиток у молоді здатності до міжкультурного спілкування, тобто до адекватного взаєморозуміння двох і більше учасників комунікативного акту, які належать до різних національних культур [5]. Важливим моментом у процесі навчання міжкультурної комунікації є поняття «культурної» особистості, що несе в собі не тільки особливості своєї етнічної культури, а й здатної адекватно реагувати на прояви іншої культури.

Тому пріоритетними цілями, на які орієнтується викладач у процесі навчання міжкультурної комунікації магістрів, є озброєння магістрів знаннями особливостей етнічної психології, традицій, етикету, естетичних пріоритетів, знакової системи в невербальній комунікації, що складає характеристику того чи іншого народу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми міжкультурної комунікації як необхідної умови успішної інтеграції у політичний соціум, що дозволяє ефективно брати участь у процесі міжетнічної комунікації в реаліях глобалізованого світу, досліджувались багатьма вітчизняними та зарубіжними науковцями: серед яких слід назвати Н. Алієва, М. Баретт, О. Грива, Л. Кузнецова, А. Полупан, О. Константинова, С. Гогильчина, Є. Верещагіна, В. Костомарова, В. Фурманова, Г. Томахіна, З. Гасанова, Т. Петрову, І. Калисецьку, І. Кряж, Н. Маркову, D. Deardorff, M. Rost-Roth.

Вагомий внесок у вивчення різних аспектів невербальної поведінки, яка передає емоційний стан людини під час комунікативної взаємодії, зробили

вітчизняні і зарубіжні учені Дж. Холл, П. Екман, А. Фрізен, А. Піз, Дж. Фаст, Е. Холл, Т. Ніколаєва, К. Шерер, Ю. Цив'ян, І. Шаронов та ін.

Таким чином, сьогодні в умовах підвищеного інтересу до проблем міжнаціональної, міжкультурної комунікації особливої актуальності набуває дослідження інтерпретації невербальних засобів, як стереотипів поведінки та елементів невербального культурного коду та аналізу специфіки невербальної передачі інформації в процесі міжкультурної комунікації.

Метою статті є виявлення особливостей використання культурно-обумовлених невербальних компонентів та визначення ефективних методів формування навичок невербальної передачі інформації в процесі міжкультурної комунікації у магістрів педагогічних закладів вищої освіти.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Невербальна комунікація – це система знаків, що використовуються у процесі спілкування і відрізняються від мовних засобами та формою виявлення. Наразі ідеться про існування національного стилю спілкування – типових, найбільш поширених, найбільш вірогідних особливостей мислення і стереотипів поведінки представників різних етносів. Використання невербальних засобів також етнічно обумовлено, тому національна знаковість комунікативної поведінки може і повинна бути сприйнятою та засвоєною так само, як і природна мова.

За класифікацією Ф. С. Бацевича, невербальні засоби спілкування представлені акустичними, оптичними, тактильно-кінестезичними, ольфакторними, темпоральними [3]. Ядром невербальної семіотики вважають просодіку, кінетику і проксеміку. Розглянемо елементи деяких з цих груп.

Жести, міміка, пози, рухи тіла (кінетична поведінка) найбільшою мірою впливає на перебіг спілкування [3, с. 60]. Кінеми можуть або доповнювати вербальне повідомлення, або заміщувати його.

Дослідження у галузі невербального спілкування зосереджені на проблемі універсальності та специфічності проявів невербальної поведінки стосовно різних культур. Національна семіосфера включає в себе найрізноманітніші

коди, кожний з яких відрізняється своєю специфікою у порівнянні з аналогічним кодом в іншій національній культурі. Існують, звичайно, універсальні типи виразу обличчя, які символізують страх, щастя, подив, злість, смуток, рухи людського тіла, а також жести, експресивні сигнали, які майже однакові в усіх народів (посмішка, сердитий погляд, насуپлені брови, хитання головою тощо), але правила виявлення цих емоцій відрізняються у різних культурах.

Відомо багато невербальних засобів, звичок, що прийняті лише однією нацією, тобто, невербальні сигнали в різних народів несуть різну інформацію. Наприклад, більшість європейських народів передають згоду, хитаючи головою згори донизу. Болгари цим жестом передають незгоду, японці лише підтверджують, що уважно слухають співрозмовника.

І. М. Байбакова вважає, що термін «невербальне спілкування» має слугувати для визначення таких типів поведінки і символів культури, що передають культурно специфічні поняття, які розуміють і поділяють інші люди в межах однієї культурної групи. Наприклад, рухи голови догори і вниз є фізичною поведінкою, вони можуть супроводжувати вербальний знак або замінити його. Ці рухи тіла стають невербальним типом спілкування тоді, коли вони передають якесь культурне повідомлення, таке, як згода, незгода або ствердження [7].

Специфічною знаковою системою в невербальній комунікації є контакт очей, як основний засіб візуального спілкування. Візуальний контакт відіграє важливу роль у досягненні взаєморозуміння зі співрозмовником, оскільки поглядом можна позитивно або негативно вплинути на іншу людину. Таким чином, ознакою включення мовця у процес спілкування, його зацікавленість у предметі розмови і в продовженні взаємодії є зоровий контакт, встановлений адресатом комунікативного акту.

Іншим прикладом може бути відсутність зорового контакту зі співрозмовником, що не завжди свідчить про протилежне: жінки зі Шрі-Ланки традиційно уникають прямого і тривалого зорового контакту з незнайомими

чоловіками. Уникання зорового контакту з незнайомими людьми в офіційному оточенні вважається нормальною поведінкою в Японії, але абсолютно неприйнятне в американському контексті. Тому при тлумаченні невербальних повідомлень слід пам'ятати про культурно-специфічні моделі кінетичної поведінки.

Ще одним специфічним компонентом національної культури є проксемна або просторова поведінка Проксеміка – це система організації простору і часу спілкування. Ідеться про розміщення учасників зустрічі та доцільні, прийняті в різних ситуаціях і культурах часові характеристики різних форм спілкування, зокрема монологу та діалогу.

Невербальна поведінка включає також акустичні елементи. Певні паралінгвістичні риси настільки чітко з'єднані вербально, що вони виступають частиною лінгвістичної системи. Так відбувається з фонетичними та інтонаційними характеристиками в англійській мові. Відомо, що у деяких мовах тон вживається фонематично, однак в англійській мові нетональний наголос, мова чи інтенсивність можуть використовуватися для зміни значення слова. Слід також зазначити, що інтонація в англійській мові може описувати різницю між питаннями, твердженнями і вигуками. Такі паралінгвістичні моделі відрізняються в різних мовах та часто є джерелом проблем у мовленні і розумінні повідомлення, з якими зустрічається доповідач, який не володіє мовними формами відповідної мови.

Теоретичний аналіз проблеми свідчить про доцільність відтворення соціокультурного простору і елементів соціокультурного оточення та формування на цій основі навичок міжкультурної комунікації магістрів в навчальних умовах через максимальне насичення навчальних матеріалів аутентичними аудіо-, відео- та друкованими матеріалами.

У цьому контексті значна увага приділяється відбору навчального матеріалу з урахуванням таких принципів: парної диференціації з рідною культурою; діалогу культур; дидактичної культуродоцільності; достовірності; інформативності.

При відборі навчального матеріалу враховуються також принципи професійно-інформативної значущості окремого тексту та системи в цілому, розроблені й описані в роботах А. А. Вейзе, О. Ф. Волобуєвої, В. Л. Скалкіна, І. В. Сусліної, Д. Нунан, а саме: тематичної цілісності системи текстів (передбачає розкриття теми у всій її повноті та глибині); предметної пов'язаності (тексти повинні бути присвячені одному спільному предмету повідомлення); функціональної обумовленості; мовної функціональної системності текстового матеріалу; кількісної достатності.

Наші дослідження показали, що робота з навчання міжкультурної комунікації може бути успішною лише тоді, коли заняття будуть проводитися з використанням значущого за змістом матеріалу та активних методів навчання.

Підвищення полікультурної компетенції магістрів, стимулювання їх міжкультурної сензитивності з допомогою орієнтування та інформованості про типові для іншої культури реакції та ситуації, практичного навчання комунікантів в ході загальнокультурних та культурно-специфічних тренінгів допоможуть усунути комунікативні невдачі у міжкультурному спілкуванні.

Таким чином, тренінгові програми є ключовим елементом практичної роботи з непорозуміннями у міжкультурній комунікації. Зокрема, варто наголосити на методі «культурних асиміляторів», який є методом когнітивного орієнтування і має на меті дати індивіду за короткий термін якомога більше інформації про розбіжності між двома культурами і навчити його бачити певні ситуації з точки зору членів іншомовної групи. Культурні асимілятори є описами ситуацій, де розігрується взаємодія двох персонажів з різних культур. Вони супроводжуються чотирма інтерпретаціями – реакціями на поведінку персонажів. У моделюванні навчальних ситуацій перевага надається типовим чи стереотипним комунікативним контекстам [8].

Отже, в процесі вивчення іноземної мови потрібно звертати увагу і на такий аспект мови, як стереотипні формули невербальної поведінки. Причому формування іноземного етикету має відбуватися в умовах, максимально наближених до реальної комунікації. Таким чином, навчання міжкультурної

комунікації має за мету підвищити здатність магістрів ефективно вирішувати міжнародні ділові завдання.

Невербальне спілкування займає важливе місце у житті кожного індивіда, оскільки, як зазначав Г. В. Колшанський, несловесні знаки – це не залишок, який виокремлюється з мовної системи, а особливий функціональний компонент парамовної системи, тобто та комунікативна підсистема, яка доповнює функцію вербальної комунікативної системи [6]. Сукупність засобів невербального спілкування поділяють на кінесичну і некінесичну підсистеми. До кінесичної підсистеми, як до такої, що вивчає рухи тіла у процесі комунікативної взаємодії індивідів, відносяться наступні категорії немовних символів: вираз обличчя, жести і позиції тіла. В свою чергу некінесична система розглядає невербальні одиниці у межах таких явищ як артефакти, парамова, хептика, хронеміка і проксиміка [5].

Таким чином, була розроблена ціла група прикладних методів, застосування яких в навчальному процесі дало змогу зробити навчання міжкультурної комунікації ефективним і цілеспрямованим [5], [9].

Наведемо приклади таких методів:

метод інтерактивного моделювання орієнтований на свідоме відтворення різних індивідуальних та групових ситуацій міжкультурної комунікації. Завдяки цьому методу інтеркультурна й емоційна енергія учасників навчального процесу спрямовується на аналіз та оцінювання ситуацій. Спрощений світ інтерактивних моделей дає змогу учасникам краще, ніж у реальній дійсності, ознайомитися і вивчити способи й види стосунків у міжкультурних контактах;

метод симуляції полягає у штучному створенні конкретної ситуації міжкультурного спілкування й прогнозування можливих варіантів і результатів, зважаючи на різні точки зору та аспекти. Сингулятивні ситуації дають змогу увійти в образ людини іншої культури і, як правило, є узагальненим досвідом міжкультурного спілкування всіх учасників процесу. Важливою

характеристикою цього методу є обов'язкове створення умов для культурної творчості, бо саме творчість є основною діяльністю її учасників.

Реалізація цих вимог значною мірою забезпечується використанням імітативних ігор. Гра «Міклухи і Маклаї» спрямована на формування кращого розуміння й сприйняття іншої культури. Мета гри – навчати магістрів розуміти, як функціонує культура, що означає бути в незнайомому культурному середовищі, які почуття та емоції можуть при цьому відчувати люди;

метод проблемних ситуацій полягає в організації таких ситуацій, за яких відбувається трансформація інтелектуально-етичних проблем в емоційні. Завдяки цьому учасники знаходять у співпраці з викладачем потрібний матеріал для подолання труднощів, самостійно ставлять завдання для розвитку власних можливостей, які є необхідними для відпрацювання відповідної стратегії дій в опосередкованій чи безпосередній ситуації міжкультурного спілкування.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Таким чином, як доводять численні дослідження та наші власні спостереження, процес навчання магістрів міжкультурної комунікації ґрунтується на аналізі й інтерпретації реальних культурних контактів з урахуванням потенційних джерел міжкультурного непорозуміння, а саме: специфічної кінетичної поведінки співрозмовників, проксемної поведінки, різних уявлень носіїв різних культур про норми тривалості пауз між мовленнєвими ходами. На відміну від традиційних форм навчання, які передбачають переважно загальний розвиток особистості, розглянуті вище методи більшою мірою орієнтовані на практичні вимоги й вивчення конкретних ситуацій міжкультурної взаємодії.

Враховуючи той факт, що для повного розуміння актів комунікації важливо оперувати усіма моделями як вербального, так і невербального спілкування у контексті широкої міжкультурної взаємодії, напромами подальших досліджень вважаємо дослідження комунікативних невдач в процесі міжкультурної комунікації та способів їх успішного подолання.

Список використаних джерел

1. Shenderuk O. Cultural awareness. *Іноземні мови в навчальних закладах*. 2005. № 4. С. 9–11.
2. Neuner G. *Kulturkontraste im Unterricht*. Munchen : Iudicium, 1986. 280 p.
3. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Академія, 2004. 344 с.
4. Горелов И. Н. Невербальные компоненты коммуникации. Москва : Наука, 1980. 104 с.
5. Buerkel-Rothfus, Nancy. *Communication: Competencies and Contexts*. New York : Newbery Award Records, 1985. 105 p.
6. Колшанский Г. В. Паралингвистика. Москва : Наука, 1974. 96 с.
7. Байбакова І. М. Значення невербального спілкування у контексті взаємодії культур. URL: www.nbuv.gov.ua/Lingvistica/2007 (дата звернення 23.12.2018).
8. Мальцева К. С. Міжкультурні непорозуміння і проблема міжкультурного перекладу : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.04 / Ін-т філос. ім. Г. С.Сковороди НАН України. Київ, 2002. 20 с.
9. Hartley J. Multiculturalism. In: T. O. Sullivan, J. Hartley, *Key Concepts in Communication and Cultural Studies*. 2nd edition. Routledge, London, 1994.

References

1. Shenderuk O. (2005). Cultural awareness. *Inozemni movy v navchalnykh zakladakh* [Foreign languages in educational institutions]. 2005. 4. P. 9–11. [in English]
2. Neuner G. (1986). *Kulturkontraste im Unterricht*. Munchen: Iudicium. 1986. 280 p. [in Germany]
3. Batsevych F.S. (2004). *Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky*. [Basics of communicative linguistics]. Kyiv: Academia. 2004. 344 p. [in Ukrainian]
4. Gorelov I. N. (1980). *Neverbalnyie komponentyi kommunikatsii*. [Non-verbal communication components]. Moskva : Nauka. 1980. 104 p. [in Russian]
5. Buerkel-Rothfus, Nancy. (1985). *Communication: Competencies and Contexts*. New York : Newbery Award Records. 1985. 105 p. [in English]
6. Kolshansky H.V. (1974). *Paralinhvistika*. [Paralinguistics]. Moskva : Nauka. 1974. 96 p. [in Russian]
7. Baibakova I. M. *Znachennia neverbalnoho spilkuvannia u konteksti vzaiemodii kultur*. [Value of non-verbal communication in the context of interaction of cultures]. URL: www.nbuv.gov.ua/Lingvistica/2007 [in Ukrainian]
8. Maltseva K. S. (2002). *Mizhkulturni neporozuminnia i problema mizhkulturnoho perekladu*. [Intercultural misunderstanding and the problem of intercultural translation]. Extended abstract of Candidate's thesis. Kyiv.1986. 280 p. [in Ukrainian]
9. Hartley J. Multiculturalism. In: T. O. Sullivan, J. Hartley, *Key Concepts in Communication and Cultural Studies*. 2nd edition. Routledge, London, 1994. [in English]

Liudmyla Vorotniak. Development of the Skills of Non-verbal Transmission of Information in the Process of Intercultural Communication of Masters of Higher Educational Pedagogical Institutions

The article deals with the features of non-verbal communication and its role in the context of intercultural communication. It has been revealed that the processes of globalization and integration in the world and the dramatic socio-economic transformations associated with them in the Ukrainian society necessitate the reformation of foreign language training of masters.

The classification of non-verbal means of communication by F. S. Batsevych (acoustic, optical, tactile-kinesthetic, olfactronic, temporal) is presented, and some elements of these groups are considered. The key of non-verbal semiotics is considered to be prosodic, kinetic and proxemic.

The following non-verbal communication parameters, such as para-language, kinesis, temporal and spatial organization, are defined and analyzed, and examples are given. The universal and national non-verbal means and habits are analyzed.

It is revealed that an important point in the process of teaching intercultural communication is the concept of "cultural" personality, which carries not only the features of their ethnic culture, but also is capable of responding adequately to the manifestations of another culture.

In the context of the study, there was an urgent need for a comprehensive analysis of non-verbal behavior as an integral component of the communication process. It is proved that interaction between people requires numerous forms of non-verbal communication – the exchange of information through changes in the expression of the face, gestures and body movements. The use of nonverbal means in communication has universal characteristics.

The article analyzes the methods that allow to deepen the knowledge of masters about the features of verbal and non-verbal behavior of representatives of different cultures, cultural events and phenomena of the peoples of the world, to develop communicative skills of masters, the ability to find and allocate the necessary information.

Key words: skills; intercultural communication; non-verbal communication; non-verbal conveyance of information; masters.